

ПЕРЕДУМОВИ ПІДНЕСЕННЯ КОНКУРЕНТНОСПРОМОЖНОСТІ СТАРОПРОМИСЛОВИХ РЕГІОНІВ НА ОСНОВІ КЛАСТЕРНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

У статті розглянуті проблеми інституціалізації як механізму підвищення конкурентоздатності регіональної економіки. Обґрунтовані причини кластеризації в умовах старопромислових регіонів України: специфіка виробничих систем у рамках інноваційно-мережових структур.

Ключові слова: мережева економіка, процеси глобалізації, інноваційно-промислові мережеві структури, інноваційно-маркетинговий потенціал, регіональна промислова політика, промисловий кластер.

Постановка проблеми. Стійке економічне зростання має життєво важливе значення для кожної країни, регіону чи міста: воно необхідне для забезпечення добробуту всього населення, підприємств та організацій. Критичні чинники успіху, які визначають економічний і соціальний розвиток територій, міст, регіонів України, поки що недостатньо досліджені вітчизняною економічною наукою. Збігле ХХ століття було ознаменовано бурхливими процесами формування різних економічних моделей суспільства та жорсткої конкуренції між ними. Волею долі країни колишнього соціалістичного табору опинилися на тяжкому перехідному етапі перетворення своїх економік. Це пов'язано зі зміною цільових установок держави, з трансформацією його взаємовідносин з економічними суб'єктами. Оцінюючи ситуацію, що склалася, деякі аналітики стверджують, що основним змістом перехідних процесів є: С.Ю. Глазьев «стрімка деградація... потенціалу країни» [1], В.М. Циреншиков «... рух історії назад, розгром вітчизняної фундаментальної і прикладної науки, організаційно-інституціональна деградація, ... швидке руйнування науково-технічного потенціалу» [2]. На жаль, окрім загально розповсюдженої критичної оцінки впливу комплексної кризи на країни СНД, практично немає серйозного економічного аналізу суперечливих процесів, що розгортаються в них, та шляхів виходу із ситуації, що склалася. У той же час у ХХІ

столітті світова економіка увійшла з моделлю, яка виявилась спроможною успішно працювати у країнах із різними політичними системами – моделлю «мережевої економіки».

На цьому етапі все більш пануючою у світовій економіці стає концепція розвитку країн та їх регіонів на основі інноваційних моделей комерціалізації науково-технічних досягнень, розвитку довічної освіти практично усього населення. Реалізація цієї концепції на практиці вимагала, окрім таких важливих компонент, як децентралізація, реструктуризація, приватизація, а також і дуже важливої складової – інституціалізації. Успіх економічного розвитку країни та її регіонів у ХХІ столітті став визначатися, передусім, наявністю базових інститутів – державних та приватних, формальних і неформальних, економічних, соціальних і політичних. Саме вони почали визначати характер і ефективність функціонування економіки.

Варто пам'ятати, що у поняття базових інститутів, роль яких у долі багатьох країн стала визначною, включаються не тільки організаційні структури, але і конституції, закони, норми і правила, контракти, а також рівень довіри у суспільстві. Добре відрегульовані і гарантовані права власності, а також юридично захищені і виконані контрактні зобов'язання між учасниками трансакцій є головною основою ефективної ринкової економіки. Важливою передумовою покращення економічної взаємодії країн-

учасниць СНД є підвищення рівня інституціалізації у кожній з цих країн.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд теоретико-методологічних передумов формування умов підвищення конкурентноздатності старопромислових регіонів України на базі кластерної ідеології.

Викладення основного матеріалу дослідження. В епоху прискорення глобалізації поступово склалася нова історична реальність, в якій національні і регіональні економіки потрапили у залежність від свого ж глобалізованого ядра. У сучасній глобальній економіці об'єдналися фінансові, торговельні, інноваційні ринки та трудові пули, які виступають як основні компоненти загальної системи. Вони мають інституціональну, технологічну та організаційну спроможність функціонувати як цілісна структура у глобальному вимірі та реальному часі.

У цих умовах важливо враховувати специфіку сучасних ефективних виробничих систем, які формуються у процесі. В основі цього процесу лежать три взаємопов'язаних складових: зростання ПІ, активізація ТНК і формування міжнародних виробничих мереж – виробничих кластерів. Саме остання з цих трьох складових найбільш чітко характеризує глобальну економіку, що склалася до початку нового століття, як мережеву систему. Формування світових мереж (відповідно, мережевої економіки) стало провідною тенденцією в еволюції глобального виробництва. На цьому етапі виробництво продукції усе більшою мірою здійснюється транснаціональними мегасистемами, в яких ТНК виступають основним виробничим компонентом. Специфікою виробничих мегасистем, що виникли, є те, що ТНК вже не можуть ефективно працювати без основної частини мережі. Однак, ця виробнича схема представляє собою лише один з видів кластерної структури, в якій одночасно формуються як вертикальні, так і горизонтальні зв'язки між компаніями. Ці мегасистеми, що є глобальними, увійшли в реальне життя країн з перехідною економікою.

Безумовно, численними варто вважати коопераційні виробничі мережі, які формуються в країнах з ринковою економікою на основі об'єднання малих та середніх компаній (кластери – ІД (Італія), SPL (Франція)). Коопераційні виробничі мережі – кластерні об'єднання дозволяють МСП ставати конкурентноспроможними у

глобальній системі виробництва. Необхідність формування подібного роду виробничих кластерів стала життєвоважливою і отримала загальнонаціональну підтримку. Оскільки у країнах СНД (у тому числі і Україні), частка МСП у ВВП поки що складає біля 10%, то і практика формування коопераційних виробничих мереж на основі МСП все ще незначна і маловідома. Коопераційні виробничі мережі, що розглядаються (кластери) об'єднуються з транснаціональними мережами з метою організації взаємних поставок. Найчастіше коопераційні мережі-кластери виступають субпідрядниками однієї чи декількох ТНК у транснаціональній мережі (наприклад, кластери Індії, Ізраїлю, Тайваню тісно пов'язані з ТНК у «Силіконовій долині»).

На цій схемі заснована взаємодія коопераційних мереж з ТНК в автомобільному виробництві, біотехнологіях та інших секторах.

Таким чином, можна стверджувати, що сформувалася нова глобальна економічна виробнича система, рисами якої стали висока динамічність, вибірковість та підвищена нестабільність. Ця система, яка посилена інформаційними технологіями, сформувала глобальні мережі виробництва та капіталу, які спроможні залучити місцеві природні та інтелектуальні ресурси у будь-якому кутку земної кулі, а також коопераційні виробничі мережі, що примикають до них, заради отримання прибутку. Також справедливо і те, що сучасний міжнародний розподіл праці для окремих компаній практично перетворився у внутрішній мережевий чинник. Ця економіка функціонує на основі взаємодії ринків, на маркетинговій ідеології (за Ф. Котлером), урядів та міжнародних фінансових інститутів. Вона представляє собою мережу взаємопов'язаних секторів, які сьогодні визначають долі та характер економіки кожної країни. При формуванні таких мереж виникають вузли, через які проходять потоки капіталу, товарів, послуг, інформації, кваліфікаційної праці. Відключення будь-якого вузла від мережі означає для компаній, що знаходяться в цьому вузлі, величезні втрати, втрату перспектив і закриття доступу до джерел зростання. Є підстави стверджувати, що сучасному процесу мереж і кластерів не існує альтернативи у глобальному виробництві.

Більшість країн, які успішно розвиваються (Індія, Бразилія, Китай) змогли підняти свої економіки, зробити їх

інноваційними та конкурентноспроможними за рахунок зрілих кластерів та тих, які зароджуються, розвиваються та. Кластери, як показує практика цих країн, роблять їхню економіку більш конкурентноспроможною, оскільки вони самі розвиваються за рахунок мереж, що формуються навколо них та партнерств, які включають у себе виробників, споживачів, постачальників та обслуговуючі організації.

Проблема підвищення конкурентноспроможності регіонів в умовах процесу глобалізації, яка розглядається у дослідженні, особливо актуальна і для України. Українські проблеми, тривалий час перешкоджають подоланню тривалої системної кризи та впровадженню ефективних методів сприяння соціально-економічному розвитку країни та її регіонів. Вирішувати ці проблеми можна лише, зрозумівши необхідність переходу від все ще існуючої централізації управління економікою до практичного впровадження нових організаційно-економічних технологій. Особливу актуальність в Україні, особливо для рівня старопромислових регіонів здобуває впровадження нових виробничих систем на основі мережевої інноваційної моделі. Це стає національним завданням. Перші кроки, зроблені в цьому напрямку в Україні, починаючи з 1997 року, заслуговують уваги та підтримки. Формування у ряді регіонів мережових виробничих структур на основі взаємодії між владою, бізнесом та різними підтримуючими інститутами та громадськими недержавними організаціями не суперечить Конституції та іншим законодавчим актам України [3]. При цьому варто визнати, що у напрямку формування кластерів у рамках старопромислових регіонів зроблено тільки перші кроки в умовах дуже непростого економічного оточення. Модель мережевої економіки, що пропонується, конкурує з моделями ринкового господарства, які впроваджено в інших регіонах країни, які, на нашу думку, не стимулюють протидію негативним тенденціям, що погіршують структуру народного господарства та призводять до послаблення науково-технічного комплексу й освітнього потенціалу країни. На жаль, ці конкуруючі з мережевою моделлю концепції розвитку практично відкидають економіку старопромислових регіонів до ранніх фаз індустріалізації колишнього Радянського Союзу.

У той же час, піонер у розвитку кластеризації в Україні – Хмельницька область – за такими показниками як індекс ділової активності у промисловості та індекс підприємницького оптимізму (тобто важливим показником громадянського суспільства) упевнено вийшла у ці роки на 1-е місце по Україні. Хоча на початку процесу кластеризації вона була у числі депресивних регіонів України.

У кластерній моделі виробництва головними компонентами є інноваційність, розвиток взаємодопомоги серед учасників об'єднання, взаємодоповнення, сполучення у взаєминах кооперації з конкуренцією, забезпечення взаємообміну інформацією, знаннями, ноу-хау, а також реалізація інструментарію розширеної маркетингової моделі взаємодії та взаємовідносин (у рамках ідеології по Х.Хоканссону, А. Гренроосу). Промислові інноваційні кластери, в умовах трансформаційного процесу економіки старопромислового регіону виступають як альтернатива традиційному галузевому підходу, об'єднуючи в собі комплекси промислових підприємств, дослідні та навчальні центри, сервісні структури, фінансові інститути, громадські організації, органи державного управління. Промислові кластери, як географічна концентрація компаній та пов'язаних з ними різних структур, технологічно сприяючих виконанню виробничого циклу, спроможні генерувати найрізноманітніші конкурентні переваги для компаній, передусім МСП. Кластерна модель посилює внутрішні зв'язки між компаніями, дозволяючи їм за рахунок місцевої кооперації вилучати чималі вигоди, успішно конкурувати на регіональних, національному та глобальному ринках.

Саме ці можливості збуджують великий ентузіазм у підприємців та сприяють формуванню все нових та нових кластерів та суб-кластерів. Методологія ланцюжка додаткової вартості допомагає місцевим кластерам вписуватися у глобальні ланцюги додаткової вартості. У підсумку промислові мережеві структури-кластери стають серйозним механізмом у боротьбі з бідністю як напрямку (через створення нових робочих місць, так і побічно, через їх значний позитивний вплив на оздоровлення місцевої та регіональної економіки).

Світовий досвід, а також кластерні ініціативи в різних регіонах України (наприклад, у старопромислових регіонах,

Донецькій, Луганській, Запорізькій областях) підтвердили істину – конкурентноздатність не є статистичним станом компанії, регіону або галузі, а є динамічним процесом реалізації зусиль заради кращої продуктивності шляхом більш ефективного використання ресурсів території, регіону та їхніх промислових кластерів.

Усвідомивши складність процесу розвитку промислових кластерів як інноваційно-маркетингових мереж, в які об'єдналися підприємства, науково-дослідні центри, комерційні, венчурні, консалтингові компанії, споживачі наукомісткої промислової продукції (особливо в старопромислових регіонах, що перебувають на етапі трансформації господарського комплексу), можна лише зіштовхнувшись із реаліями недосконалого ринка й тими бар'єрами, які мають бути переборені на цьому шляху. Які ж основні труднощі, які виникають при формуванні виробничих систем кластерної моделі в будь-якій економічній формації, у тому числі, при підйомі регіональної конкурентноздатності на основі кластерної ідеології?

Із самої суті промислового кластера – виробничої структури епохи глобалізації – видно, що в його основі практично рівну значимість мають як кооперування діяльності компаній-учасниць, так і конкуренція між ними. На початковому етапі становлення процесу кластеризації, як показує сполучення в реаліях цих, здавалося б, взаємовиключних явищ, так і сама думка про можливість їхньої взаємодії. Однак при зовнішній суперечливості процесів кооперації й конкуренції між промисловими підприємствами на конкретних ринках, в умовах процесу трансформації промислового комплексу регіону й у цілому країни, усе більш визначальними стають фактори, що сприяють налагодженню взаємодії учасників ринку. Різного роду зв'язки між підприємствами регіону, як формальні, так і неформальні, сприяють зростанню інноваційності їхньої діяльності, а також піднімають можливості їх інноваційно-маркетингового потенціалу. Конкуренція, що стимулює підприємства підсилювати пошук шляхів досягнення переваги на ринку, усе більше орієнтує їхнє вдосконалювання інноваційності у всіх ланках їхньої діяльності. З розуміння цього зростає прагнення до кооперації між конкуруючими промисловими підприємствами й компаніями, які на певному етапі розуміють значимість обміну досвідом і

знаннями між суб'єктами, що конкурують на ринку. До того ж учасники кластерного об'єднання переконуються на практиці в тому, що вартість трансакцій при їхньому функціонуванні в мережі набагато нижча, ніж у випадку їхнього здійснення поза такою системою. Можливі втрати підприємств від витоку інформації з мережі все-таки представляються на порядок нижче переваг, які створюються консолідацією виробничих чинників [3, с.137-138].

Значну роль у прискоренні розвитку промислових кластерів відіграє культура спілкування підприємств, що кооперуються в них, і компаній, а також складний рівень партнерської довіри усередині кластерів. Як показує досвід найбільш передових країн, що досягли успіхів у посиленні своєї конкурентноздатності, конкурентні переваги досягаються в безкомпромісній і постійній боротьбі за інноваційність у промисловому виробництві. У цих країнах (наприклад, Німеччини, Італії, Японії, Швеції, Великобританії, США, Бразилії, Польщі й ін.) концепція створення ефективних інноваційно-маркетингових мереж практично трансформувалась у програму формування конкурентоспроможних промислових кластерів. Вона також стала фокусом регіональної й національної промислової політики й провідних ініціатив в області взаємодії державного й приватного капіталів.

Не є перебільшенням констатація успішного розвитку регіональної промислової політики, заснованої на впровадженні кластерної моделі в ряді країн Азії (Малайзія, Сінгапур, Південна Корея, Індія, Китай).

Не залишилася осторонь від цих трансформацій й Україна і її регіони, у яких трохи підсилилася увага до формування регіональної концепції кластеризації, як частини національної концепції й орієнтації як ділових кіл, так і державного апарату на пошук ефективних шляхів формування інноваційних мережних структур. На цьому етапі розвитку старопромислових регіонів України все більше виявляються труднощі й бар'єри, які доводиться долати при реалізації кожної з локальних і регіональних програм розвитку промислових кластерів. Особливу занепокоєність викликає стан культури взаємодії між підприємницькими, неурядовими організаціями й державними структурами. Поки ще слабо вивчені шляхи найбільш ефективної організації взаємодії державного й приватного секторів, хоча існує

закон України «Про державно-приватне партнерство». Ця сфера в багатьох її аспектах представляє собою «білу пляму» як для економічної науки, так і суспільства в цілому, насамперед для інвестиційних програм, а також програм транскордонного співробітництва, у рамках яких передбачається реалізація спільних ініціатив у розвитку нових секторів економіки або окремих територій (наприклад «еврорегіонів»)

Якщо вертикальна консолідація при формуванні інноваційних мереж більш-менш доступна розумінню й сприйняттю українських структур, що беруть в ній участь, то формування горизонтальної інтеграції за участю прямих конкурентів, як правило, споконвічно відкидається або розглядається з більшою недовірою. Також варто розрізнити труднощі, що виникають у розвитку кооперації між підприємствами – учасниками кластеру, між підтримуючими інститутами (діловими асоціаціями) і компаніями, також специфічні проблеми кооперації між приватним і державним секторами. Взаємини між підприємствами в промисловості кластера мають тенденцію серйозно загострюватися в періоди економічних криз, тобто коли багато фірм-учасниць, забуваючи про цілі кооперації, шукають будь-які шляхи для виживання. На противагу цьому, у період кризи в учасників кластера виникають перспективи спільного подолання труднощів і реалізації нових ініціатив із зміцнення позицій кластера на конкретному ринку. Відомо, що ідея кооперації (реалізована в рамках кластерних ініціатив) знаходить підтримку багатьох підприємств і фірм, особливо, якщо з її допомогою досягається посилення ринкової потужності учасників. Однак для підприємства може виникнути небезпека виявитися в небажаному середовищі, орієнтованому на неконкурентні дії, що більше нагадують змову, а не взаємодію.

У взаєминах між підприємствами промислового кластера й підтримуючими інститутами є істотний аспект. Багато підтримуючих інститутів, особливо в галузі освіти й науки, не мають прямої зацікавленості в розвитку безпосередніх контактів з виробничими компаніями. Багато навчальних центрів неорієнтовані на облік постійно мінливих вимог ринку, а дослідні наукові центри важко або майже не сприймають запити замовленого приватного сектора. У зв'язку із цим співробітництво в цій частині більш реальна між підтримуючими

інститутами й великими промисловими підприємствами й компаніями, які вже сформували свої навчальні центри, через які й організується кооперація з підтримуючими інститутами. У результаті малий і середній бізнес промислової сфери майже випадають із цієї форми кооперації.

Успіх кластерних ініціатив на шляху появи конкурентноздатності старопромислових регіонів на основі кластерної – коопераційної ідеології залежить формування взаємин, що виникають, насамперед, між людьми, а не між організаціями. Виняткову важливість у цих процесах грає людський чинник, формування здорового інтелектуального середовища. Іншою важливою критичною стороною процесу кластеризації може бути зовнішня компонента. Кластери, особливо в країнах з економікою на етапі трансформації (Україна) часто є частиною або відгалуженням від глобальної виробничо-комерційної мережі. Звідси труднощі можуть виникати не у зв'язку з позицією місцевих підприємств і компаній, а через негативне ставлення до місцевих кластерних ініціатив з боку деяких глобальних компаній, що мають свої інтереси в регіоні.

Отже, розвиток кластерних проектів в Україні, особливо в її старопромислових регіонах, підкреслюють необхідність на шляху підвищення конкурентноздатності регіонів на основі кластерної ідеології розвитку наступних видів діяльності:

- актуальною є розробка інноваційно-маркетингової стратегії розвитку конкурентноздатності старопромислових регіонів на основі мережевих структур;

- має бути широке інформування значного кола представників державного сектора, ділових кіл і підтримуючих інститутів шляхом проведення тренінгів з метою більш раціонального розвитку кластерних проектів (особливо в промисловому секторі);

- значні перспективи відкриваються перед кластерними ініціативами в рамках промислового виробництва (наприклад, металургії, хімії, вугільної промисловості, машинобудування) у сфері охорони навколишнього середовища й пошуку оптимальних рішень за рахунок об'єднання структур державного й приватного секторів для створення екологічно чистої продукції на основі екологічно чистих технологій й як результат екологічно чистого середовища перебування населення;

- роль уряду й органів регіонального керування в розвитку промислових кластерів повинна формуватися за принципом Гіппократа - «не нашкодити». Вони повинні виступати в ролі посередника й каталізатора кластерних ініціатив у різних сферах регіональної економіки.

Висновки. Економічний простір регіонів України є неоднорідним та дезінтегрованим із множиною внутрішніх деформацій. Перелом негативних тенденцій, на думку В.І.Захарченко, та стійка прогресивна еволюція економічного простору можуть здійснюватися тільки під впливом консолідованої політики держави у взаємодії з бізнесом та громадськими організаціями [4, с.165].

З позицій трансформаційної економіки створення промислових кластерів в регіонах повинно бути підвищення її конкурентоспроможності за рахунок:

- перепрофілювання підприємств і організації нового виробництва в компаніях і корпоративних структурах регіонального базування;
- дифузії інновацій: і в самих корпоративних структурах, і в інноваційно-маркетинговому просторі, навкруги так званих «поліусів економічного зростання»;
- ринкової самоорганізації господарства на регіональному рівні, який вже проявляється у формуванні регіональних систем ринкових відносин, ринкової інфраструктури;

- побудови кластерної концепції регіонального розвитку, яка повинна враховувати рівень економічного розвитку території, сприяти виявленню мотиваційних чинників інтеграційних перетворень та визначенню дієвих способів впливу на інноваційно-маркетингову привабливість в організації роботи кластерних об'єднань.

Список літератури:

1. Глазьев С.Ю. 2000-й. Новая эпоха – новый смысл для российской политики / С.Ю. Глазьев // Независимая газета. – 21.01.2000 г.
2. Инновационная экономика / Под ред. А.А. Дынкина. – М.: Наука, 2001. – 408 с.
3. Соколенко С.И. Экономическая стратегия формирования новых производственных систем / С.И. Соколенко, Е.В. Фокина-Мезенцева // В кн. «Украина и ее регионы на пути к инновационному обществу», Т.4, под. ред. В.И. Дубницкого, И.П. Булеева. – Донецк: Юго-Восток, 2011. – С.130-142.
4. Захарченко В.И. Роль экономических кластеров в ускорении инновационной динамики региона / В.И. Захарченко // В кн. «Украина и ее регионы на пути к инновационному обществу», Т.4, под. ред. В.И. Дубницкого, И.П. Булеева. – Донецк: Юго-Восток, 2011. – С.156-166.

Аннотация

Владимир Дубницкий

ПРЕДПОСЫЛКИ ПОДЪЕМА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СТАРОПРОМЫШЛЕННЫХ РЕГИОНОВ НА ОСНОВЕ КЛАСТЕРНОЙ ИДЕОЛОГИИ

В работе рассмотрены проблемы институционализации как механизма повышения конкурентоспособности региональной экономики. Обоснованы причины кластеризации в условиях старопромышленных регионов Украины: специфика производственных систем в рамках инновационно-сетевых структур.

Ключевые слова: *сетевая экономика, процессы глобализации, инновационно-промышленные сетевые структуры, инновационно-маркетинговый потенциал, региональная промышленная политика, промышленный кластер.*

Summary

Volodymyr Dubnitskij

BACKGROUNDS OF THE OLD INDUSTRIAL REGIONS COMPETITIVENESS GROWTH BASED ON THE CLUSTER IDEOLOGY

The problems of institutionalization as a mechanism to increase the competitiveness of the regional economy are discussed in this article. The reasons of klasterization in old industrial regions of Ukraine: the specificity of the production systems in the innovation networks structures are substantiated.